

TRANSPORT VOSITALARI EGALARINING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Karimov Firuz Mustafoyevich

Zarafshon shahar kasb-hunar maktabi

Annotatsiya: *Maqola transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini sug'urta qilish sohasidagi munosabatlar, soha bo'yicha amaldagi qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyoti muammolariga bag'ishlangan. Shu sababli, transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini sug'urta qilish sohasi munosabatlarini tartibga solishga oid asosiy normativ-huquqiy hujjatlar – O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi hamda xorijiy mamlakatlar qonunchiligi normalarining o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *transport, jabrlanuvchi, sug'urta, fuqarolik-huquqiy javobgarli, majburiy sug'urta, sug'urta obyekt.*

Bugungi kunda bozor munosabatlari sharoitida yuridik va jismoniy shaxslarning uchinchi shaxslar manfaatiga zarar yetkazish xavfi kuchaygan. Bu xavfning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplash yuzasidan zarar yetkazgan shaxslarning javobgarligini sug'urta qilish mamlakatimizda o'z rivojini topmoqda. Ana shunday javobgarlikni sug'urta qilishning keng tarqalgan turlaridan biri – transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini sug'urtalashdir. Ma'lumki transport yuqori xavfni keltirib chiqaruvchi manbalardan biri hisoblanadi. Transport haydovchisi transport vositasini boshqarish jarayonida uchinchi shaxslarning muayyan manfaatlariga, sog'lig'iga, mol-mulkiga zarar yetkazishi mumkin. Transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini sug'urta qilish tushunchasini tahlil qilishdan avval sug'urta tushunchasiga ta'rif berib olamiz. Sug'urta shartnomasiga binoan bir taraf (sug'urta qildiruvchi) yuridik yoki jismoniy shaxslar to'laydigan sug'urta mukofotlaridan shakllantiriladigan pul fondlari hisobidan muayyan voqea (sug'urta hodisasi) yuz berganda ushbu shaxslarga sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urtalovchi tomonidan sug'urta tovonini (sug'urta pulini) to'lashidir. Bundan ko'rinadiki, transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini sug'urta qilishda sug'urtalovchi tashkilot sug'urta hodisasi sodir bo'lganda masalan yo'l transport hodisasi natijasida jabrlanuvchilarga ularning hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yetkazilgan zararining o'zni shartnomada shartlashilgan haq (sug'urta mukofoti) evaziga sug'urta puli doirasida qoplash majburiyatini tushunishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 914-moddasida ham sug'urta tushunchasiga ta'rif berilgan, bundan tashqari, sug'urtaning ixtiyoriy, majburiy va davlat majburiy sug'urtasi shakllari mavjudligi ko'rsatilgan. I.B.Zokirovning "Fuqarolik huquqi" nomli darsligida sug'urta shartnomasi shakllari bo'yicha shunday ta'rif berilgan: sug'urta shartnomasi ixtiyoriy, majburiy, majburiy davlat sug'urtasiga bo'linadi. Transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini sug'urta qilish sug'urta shakllarining qaysi guruhiga mansub? Ushbu savolga Fuqarolik kodeksi va "Fuqarolik huquqi" darsligidan javob olishimiz mumkin. Ixtiyoriy sug'urtaning shartlari tomonlarning kelishuviga asosan belgilanadi. Sug'urtalanuvchi va sug'urtalovchining huquqlari hamda majburiyatlari, shuningdek, har bir sug'urta turning aniq shartlari tegishli sug'urta shartnomalari bilan belgilanadi. Majburiy sug'urta alohida tartibga solinib, qonunda ko'rsatilgan shaxslarga sug'urta qiluvchilar sifatida boshqa shaxslarning hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkini yohud o'zining boshqa shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini o'z hisobidan sug'urta qilish majburiy sug'urta deb yuritiladi. Davlat majburiy sug'urtasi esa fuqarolar va davlatning

manfaatlarini ta'minlash maqsadida davlat tomonidan sug'urta qildiriladi va bu shartnoma bo'yicha sug'urta badallarini to'lash davlat byudjetidan ajratiladigan mablag'lar hisobidan amalga oshiriladi. Masalan: "Prokuratura to'g'risida"gi qonunga ko'ra prokuratura xodimlari, "Sudlar to'g'risida"gi qonunga ko'ra sudyalari va qonun bilan belgilangan boshqa xodimlarni sug'urtalash davlat majburiy sug'urta qilish shartnomalari turiga kiradi. Ushbu ta'riflardan ko'rinadiki transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini sug'urta qilish majburiy sug'urta qilish shakliga kirar ekan.

Shartnomalar muayyan muqobil ijroning mavjudligiga qarab haq baravariga va tekinga tuziladigan shartnomalarga bo'linadi. Yuqoridagi tariflardan bilishimiz mumkinki, transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini majburiy sug'urta qilish haq evaziga tuziladigan shartnomalar sirasiga kiradi, sababi bunda sug'urta qildiruvchi sug'urta mukofotini to'laydi, sug'urtalovchi esa sug'urta hodisasi ro'y berishi bilan sug'urta pulini to'laydi.

Shartnoma tuzilish paytiga va mazmuniga qarab real va konsensual shartnomalarga bo'linadi. Transport vositasi egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini majburiy sug'urta qilish konsensual shartnomalar guruhida mansubdir. Sababi konsensual shartnomalarda huquq va majburiyatlar taraflarning kelishuvlari asosida qonun talab qilgan shaklda rasmiylashtirilgani zahoti tuzilgan hisoblanadi.

Shartnomalar unda ishtirok etayotgan taraflar o'rtasida huquq va majburiyatlarning o'zaro taqsimlanishiga qarab bir tomonlama, ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalarga bo'linishi bizga ma'lum. Transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini majburiy sug'urta qilish ikki tomonlama shartnoma hisoblanadi. Chunki sug'urta qildiruvchi ham sug'urtalovchi ham o'z zimmasiga ham huquq, ham majburiyatlarni oladi. Sug'urtalovchi sug'urta badalini talab qilib olish huquqiga ega bo'lishi bilan bir qatorda sug'urta hodisasi yuz berganda sug'urta tovonini to'lash majburiyatini oladi. Sug'urta qildiruvchining esa sug'urta badalini to'lash majburiyati, sug'urta hodisasi ro'y berganda sug'urta tovonini talab qilib olish huquqi mavjud. Ammo bu fikrning istisnosi mavjudligini quyida ko'rishimiz mumkin. Unga ko'ra sug'urta shartnomasi tuzilishi jarayonida sug'urta badalining bir yo'la to'lanishi bilan sug'urta qildiruvchida majburiyat qolmasligini nazarda tutib uni bir tomonlama shartnomalar turkumiga mansub bo'ladi deb hisoblaydi Braginskiy M.I va Vitryanskiy V.V. Ushbu yondashuvlardan shunday xulosaga kelishimiz mumkin, sug'urta shartnomasi ikkala tarafga ham huquq va majburiyatlar yuklaydigan shartnoma. Sug'urta qildiruvchi sug'urta badalini bir yo'la to'laydimi yoki bo'lib-bo'lib to'laydimi u ushbu tovonni to'lash majburiyatini zimmasiga olgan holda shartnoma ishtirokchisi sifatida shartnomada qatnashayabdi. Bundan tashqari, sug'urta qildiruvchining sug'urta tovonini to'lashdan boshqa majburiyatlari ham mavjud masalan sug'urta shartnomasi tuzilayotganda sug'urta qildiruvchi o'ziga ma'lum bo'lib, sug'urta hodisasi yuz berish ehtimolini va uning yuz berishi tufayli kutilajak zarar miqdorini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan holatlarni sug'urtalovchiga xabar qilish majburiyatini oladi (Fuqarolik kodeksi 931-moddasi birinchi qismi). Shu sababli ushbu shartnomani ikki tomonlama shartnomalar sirasiga kiritish to'g'ri yechim deb o'ylayman.

Transport vositasi egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini majburiy sug'urta qilishda subyekt sifatida sug'urta qildiruvchi va sug'urtalovchilar ishtirok etadi. Ushbu sug'urta turining obyektini transport vositasidan foydalanishda transport vositalari egalarining jabrlanuvchilar hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yetkazilgan zararining o'rnini qoplash bo'yicha fuqarolik javobgarligi qonunchilikka muvofiq yuzaga kelishi bilan bog'liq bo'lgan mulkiy manfaatlar majburiy sug'urta obyektidir. Mazkur shartnomaning shakli yozma

shaklda bo'lib, bu talabga rioya etmaslik shartnomaning haqiqiy emasligiga olib keladi. Bu haqida Fuqarolik kodeksining 927-moddasida ham belgilab o'tilgan.

Avtomobilida noto'g'ri harakatlanish, yo'l harakati qoidalariga rioya qilmaslik, avtomobilni o'z vaqtida texnik ko'rikdan o'tkazmaslik va boshqa shunga o'xshash sabablar natijasida fuqarolar o'zlari va atrofdagilarga ham turli hil ziyonlar yetkazishi mumkin. Yurtimizda transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligi majburiy sug'urta qilish Fuqarolik kodeksi, 2008-yil 21-fevralda qabul qilingan "Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni, 2008-yil 24-iyunda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 141-sonli qarori, 2015-yil 26-martda qabul qilingan.

Transport vositalari egalarining fuqarolik-huquqiy javobgarligini majburiy sug'urta qilish shartnomasida sug'urta qildiruvchi ham sug'urtalovchi ham muayyan majburiyatlarga ega. Transport vositalari egalari zimmasiga yuqorida keltirilgan majburiyatlardan tashqari quyidagi majburiyatlar ham yuklanadi: transport vositalarini ro'yxatdan o'tkazishda, qayta ro'yxatdan o'tkazishda, ularning majburiy texnik ko'rigini tashkil etish, yo'l harakati qoidalariga va yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarga rioya etish va shu kabi boshqa majburiyatlar yuklangan. Bu majburiyatlarning bajarilishi ustidan nazorat yo'l harakati xavfsizlik xizmati tomonidan amalga oshiriladi. Chet davlatida ro'yxatdan o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi hududida vaqtinchalik foydalanilayotgan transport vositalarining egalari tomonidan majburiy sug'urta bo'yicha qonunchiligimizda belgilangan majburiyatlarning bajarilishi ustidan nazoratni bojxona organlari va davlat yo'l harakati xavfsizligi xizmati amalga oshiradi. Bu borada ham to'g'ri yo'l tutilgan sababi Respublika hududida diplomatiya vakolatxonalarini xodimlari ularning oila a'zolari egallab turgan transport vositalari ham harakatlanadi. Ular imtiyozli huquqqa ega ekanliklarini hisobga olgan holda ularning transport vosidasidan foydalanishdagi fuqarolik-huquqiy javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha majburiyatlarining bajarilishini nazorat qilish yo'l harakati xavfsizligi xizmati bilan bir qatorda bojxona tomonidan amalga oshirilishi belgilangan.

ADABIYOTLAR;

1. "Fuqarolik huquqi". Darslik. - Toshkent: Adolat, 2007.- 521-bet
2. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорный право.- Москва.: 2002.-стр 801-813
3. Иброхимов, А. А. Ў. (2021). КОРПОРАЦИЯНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 841-853.
4. В.Бакунов. Страпховое право. Южно Сахалинск.:2011 5. Ibrohimov, A. A. M. O. G. L., & Nechaeva, E. V. (2022). XALQARO INVESTITSIYA HUQUQIDA MILLIY REJIM VA ENG QULAY SHARTLAR REJIMI.